

Oláh Róbert

*ARANY JÁNOS NAGYKŐRÖSI ÉVEI (1851–1860) A LEVELEZÉSEI
TÜKRÉBEN V. – A MULATSÁGOKRA ÁHÍTOZÁSTÓL
A FÖLDBIRTOKOK SZÁMBAVÉTELEIG (1854)*

Absztrakt

Arany János (1817–1882) életútjának és irodalmi hagyatékának a feldolgozása immáron több, mint két évszázadra vezethető vissza. A legnagyobb szókinccsel rendelkező magyar személyiségének vizsgálata során nem csupán a műveire támaszkodhatunk, hanem kiterjedt és igen élénk levelezési kapcsolatrendszerére is. Mindezekkel Aranynak nem csupán a művei által megjelenő érzelmi oldala ismerhető meg, hanem a hétköznapi, a családját szerető édesapáé, a szüntelen dolgozó és oktató pedagógusé és a hazáját modernizálandó reformeré is. Ezek vizsgálatához Arany Nagykőrösön töltött évei (1851–1860) során keletkezett leveleinek feldolgozását vettem alapul, amely a legpontosabban tükrözi a költő világát azon időszakban, amikor a poéta balladakorszaka kibontakozott. Fontos kiemelni, hogy Arany levelezéseinek kritikai kiadásai ugyan a teljesség igényével készültek, de azok dokumentumainak összehasonlítására eddig nem vállalkoztak a kutatók. Az értékes kordokumentumok kritikai kiadásai ugyan megjelentek, azok taxatív szöveggözlése mellett értékes jegyzeteket is találunk, de ezek összehasonlítása és magyarázata még nem történt meg. A levelezések vizsgálata lehetőséget teremt számunkra, hogy hiteles képet kapjunk a XIX. századi mindennapokról, a Habsburg önkényuralomról, a református nevelés-oktatás értékrendjéről, valamint az alföldi mezővárosok múltjáról. Mindezek tárgyalása rámutat arra, hogy hogyan válhatott Nagykőrös a „vérzivataros” 1848–1849-es események után a magyar irodalom egyik központjává.

Kulcsszavak: Arany János; nagykőrösi évek levelezése; XIX. századi korszellem

Bevezetés

1848-nak megvolt a történelmi „előszele”, amely bár első olvasatra a XIX. század első harmadában formálódó Franciaországban keresendő, de tudnunk kell, hogy ez csak részben igaz. Ugyanis a hazánkban kirobbant '48-as márciusi eseményeket megelőzte is indikálta a februári párizsi felkelés, amely mögött az 1830 óta regnáló I. Lajos Fülöp (1773–1850) uralkodása húzódott meg. 1848-ban a francia fővárosban kikiállították az új köztársaságot, így mindezek ismeretével a „színtér” megnevezése helyes, de az időszak korántsem tehető még a fent megadott évszázadra sem! Ugyanis a felvilágosodással, a polgári eszmék megjelenésével, a Bastille ostromával, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával és a guillotine árnyékával magyarázható mindaz, amely az abszolutista elnyomásból polgári diktatúrába, majd sajátos katonai intervencióba, onnan birodalmi hegemón törekvésbe, míg végül a royalista restaurációba torkollott. Ezen időszak magában hordozta annak reményét, hogy a megújuláshoz immár nem elegendő csupán az ész győzedelmeskedése, hiszen ekkor már beköszöntött nem csak a lehetősége, hanem az igénye is annak, hogy újra

a „kard eredményeinek diadalát éljük”. Ezen korszak hazai kibontakozása egybe esik a reformkor törekvéseivel, amely a márciusi ifjak realista követeléseiből és a forradalom kezdeti sikereiből állt, és ami végül a reménytelen szabadságharcban és a bukásban végződött. Fel kell tennünk a kérdést, hogy hogyan kapcsolhatjuk mindezekkel össze Arany szellemét és Nagykőrös városát?

Arany mint hű magyar kiállt a márciusi eszmék mellett, így tevőlegesen is részt vett a forradalom és szabadságharcban, például nemzetőrként a szalontai században az aradi várostrom során. Majd a bujdosás és félelem után Nagykőrös biztos megélhetést, célt és reményt adott a költőnek és családjának. A Haynau- és Bach-korszakok elnyomása mellett Arany újra megtalálta a költészet neki szánt szerepét, így az aktívból passzív ellenállóvá váló poéta-tanár nem csupán a verseivel, hanem az oktatási nézeteivel és a pedagógiai módszereivel is formálta a környezetét és annak véleményét. Ilyen volt a levelezése is (a korábbi évekhez hasonlóan, bár kevesebb levél érkezett Nagykőrösre és indult onnan útjára), hiszen 1854-ben 99 levélváltásról tudunk, amelyből 57 darabot Aranynak címeztek, míg 42 válaszevélként „született”.

Korábbi releváns munkáimban (Oláh, 2021a; Oláh, 2021b; Oláh, 2022; Oláh, 2023) a költő Nagykőrösre hívását, illetve az 1851 és 1853 közötti levelezéseit mutattam be. A poétának átlagosan hetente egy levelet kellett elolvasnia és egyet viszontválaszban postáznia, amely ugyan nem tűnhet soknak, de ha figyelembe vesszük Arany óraadói tevékenységét, az ezekre való felkészülést, valamint a diákok dolgozatainak javítását (Tóth, 2017), akkor láthatjuk, hogy a költőnek igen kevés ideje maradt verseinek megírására. Arany ezen időszakában mindennek ellenére számos művet írt, amelyek közül kiemelkedik a Mátyás anyja, A fülemile vagy a Rózsa és Ibolya címűek (Keresztury & Keresztury, 1973a; Keresztury & Keresztury, 1973b).

Az 1854-es évben az Aranyhoz küldeményt intéző levelezők száma 21 fő volt, az alábbi csoportosítás adható:

- 1) a családi kör tagjai (Ercsey Sándor [1827–1898]),
- 2) a geszti tanító társ és az egykori magántanítványa (Kovács János [1816–1906] és Tisza Domokos [1837–1856]),
- 3) a pályatársak (Tompa Mihály [1817–1868] és Gyulai Pál [1826–1909]),
- 4) a kiadók és szerkesztők (Kertbeny Károly [1824–1882]), valamint
- 5) egyéb levélírók (Juhász Antal [1797–1873], Toldy Ferenc [1805–1875], Császár Ferenc [1807–1858], Egressy Gábor [1808–1866], Madass György [1809–1872], Kolbenheyer Móric [1810–1884], Hunfalvy Pál [1810–1891], Lugossy József [1812–1884], Eötvös József [1813–1871], Beretvás Gusztáv [1813/1815–?], Ballagi Mór [1815–1891], Gondol Dániel [1815–1891], Csengery Antal [1822–1880], Lévay József [1825–1918] és Szász Károly [1829–1905]). Utóbbiakkal Arany levélváltásai nem relevánsak a jelen tanulmányban.

A vizsgált évben Arany a korábbi nagykőrösi esztendőkhöz hasonlóan a szalontai rokonával, Ercsey Sándorral (8 levelet kapott és 5 választ küldött, így összesen 13 levélről van tudomásunk), valamint a geszti tanártárssal és egykori diákjával (Kovács János kollégájá-

tól 4 levelet, még ezekre Arany 2 választ küldött, míg Tisza Domokos tanítványától 10 levelet, még ezekre a költő 5 választ postázott, így összesen a geszti levelezés mérlege 21 darab levél (1854-ből) levelezett a legtöbbet. Ezek mindösszesen 34 levelet tesznek ki, így a teljes év valamivel több, mint harmadát a szalontai és a geszti, azaz a hazai hírekről váltotta a nagykőrösi poéta. Így a családi és egykori tanártársi és magántanítványi levelezésekre külön figyelmet kell fordítanunk. Mindezek mellett Arany élénk levelezést folytatott a pályatársaival is. Itt meg kell jegyeznünk, hogy ide csak azon személyek sorolhatók, akik főleg az irodalmi műveik révén váltak híressé, valamint kapcsolataik Arannyal szakmaiak voltak, ellentétben azon, részben nyelvész, irodalmár stb. levelezőtársakkal, akik Aranyt nem szakmai, hanem egyéb szempontból keresték. 1854-ben Tompa 9, míg Gyulai 10 levelet küldött Aranyak, amelyekre a poéta előbbinek válaszul 9, utóbbinak 8 levelet postázott. Mindezeket összesítve 36 levélről van tudomásunk Arany és a pályatársai között a vizsgált évben. Ezek a Szalonta és annak környezetének levelezéseivel együtt a teljes év több, mint kétharmadát teszik ki!

Az 1851-től datált, kifejezetten nagykőrösi levelek összefüggő áttekintése és bemutatása ezidáig nem történt meg. Korábbi munkámban ennek okait az alábbiak szerint magyaráztam: *„Ennek egyik fő oka lehet egyrészt a költő nagyszámú és kiterjedt levelezése, másrészt, hogy bár a megjelent kritikai kiadások szöveghűen közlik a levélváltásokat, azok magyarázatára valószínűsíthetően pont a terjedelmi okok, illetve a összefüggések komplexitása miatt még nem került sor.”* (Oláh, 2022, p. 72).

A poéta szalontai levelezése

Arany a feleségén, Ercsey Juliannán (1818–1885) keresztül került a szalontai Ercsey családdal rokoni kapcsolatba. Neje testvére, Ercsey Sándor Aranyék Nagykőrösre költözésekor nehéz, de hálás feladatot vállalt magára, ugyanis gondját viselte a költő és családjának szalontai szerény ingó és ingóságainak. A sógor így egyben intéző is volt, akitől Arany nem csupán rokoni, hanem az anyagi lehetőségeinek állásáról is információkat kapott. Ercsey elsősorban egy földművesként rajzolódik ki a levelezésekben, de a tájékozottsága az országos politikai és kulturális hírekrőligen mélyek, amely annak köszönhető, hogy egy művelt ügyvédet és irdalomtörénészt is tisztelhetünk benne.

Arany az 1854. év első levelét január 6-i dátummal Ercseytől kapta, amely egyben válasz volt a poéta 1853. november 21-i levelére. Az esztendő levelezéseit áttekintve látható, hogy Arany részben az iskolai elfoglaltsága miatt egyre később válaszolt a sógorának, és azt is sokszor csak másodszeri megkeresésre tette. Ercsey a januári levelében beszámolt róla, hogy *„... mostanában, egymást érte Szalontán a dinom-dánom.”* (Keresztury, 1982, p. 365). Emellett Ercsey egy humoros történetet is megosztott a település mindennapjairól: *„... 1854 év januar első napján elsőben is azaz nappal nagyszerű szánkózás volt nyolc szánal, este pedig Balogh Mihálynál volt olyan kanbál minőre még, bachanalia tekintetéből, a szalontai krónika nem emlékezik.”* (Keresztury, 1982, p. 365), azaz csak férfi vendégek részvételével zajló tivornyázás lehetett ez az újévi összejövétel. Aranyak a sógor egy üzleti ajánlattal is előhozakodott, ugyanis egy helyi lakos megkereste Ercseyt, akit *„... egy meglehetősen darab szigeti szántó földdel és kaszálóval kínál; és minthogy a pénzre sürgető-*

sen szüksége van...” (Keresztury, 1982, p. 366). Arany korábban éppen a földterületek vásárlásával próbálta biztosítani a maga és a családja jövőjét. Éppen Arany írta Ercseynek 1852. december 4-i levelében, hogy „... a föld többet ér, mint a papiros.” (Keresztury, 1982, p. 126), továbbá tudjuk, hogy 1854-ben Arany 16 hold föld tulajdonosa volt, továbbá Debreczenit idézve „Földéhségét paraszti származása mellett takarékosága és valóságérzete táplálta. Már megérte a pénz elértéktelenedését, mikor – ahogy Szalontán mondták – a Kosuth-bankó megbukott. Az elnyomatás éveiben mindent bizonytalannak hitt, a pénzt is, s ezért lassanként növekedő kis vagyonának megszilárdítására csak a földet látta jónak.” (Debreczeni, 1968, p. 58). Végül Ercsey a szokásához híven ízes és őszinte gondolatot osztott meg Arannyal annak kapcsán, hogy Szalontán az nyer a lottón, akinek már amúgy is van vagyona: „Lám, lám, ilyen a szerencse. Az ördög is oda sz-r a hol nagyobb dombot talál.” (Keresztury, 1982, p. 366). Ezt követően Ercsey január 19-i levelében értesítette a költőt annak szalontai pénzügyi helyzetéről. Arany mindezekre 21-i keltezéssel válaszolt, amelyben humorosan megírta a sógorának, hogy az nem baj, hogy ők mulatnak, de az már csakugyan hiba, hogy ő nem lehetett ott. Emellett leírta, hogy a kőrösi mulatságoknál „... is esnék mód a korhelységben, ha a tekintély meg engedné; de mivel ezt mindenáron fel kell tartanunk, azért csak piano mulatunk, minden zaj nélkül.” (Keresztury, 1982, p. 379). Arany elmondása szerint a tanári mulatságok kötetlenebbek voltak – ismeretes a heti összejövetelek híre, ahol vígadhatnak a tanárok, sőt, egy alkalommal Mentovich Ferenc (1819–1879) és Losonczy László (1812–1879) még birkóztak is (Benkó, 1897) –, de azok sajnos súlyosbították a poéta krónikus fejfájását. A költő az Ercsey közvetítésével felajánlott földet nem szeretné megvenni, ugyanis az távol esik a saját birtokaitól, továbbá Arany szerint az eladó igen „perpatvarkodó”. A poéta arról is beszámolt a sógorának, hogy Tompával levelezésben áll, illetve hogy Szász Erdélybe megy papnak. Arany a levelében így írt humorosan a gyermekeiről: „Laczi szorgalmasan tanulja a latin nyelvet, Julcsa itthon korhelkedik; a veres olly kövér, mint egy malacz, fölfelé nem igen nő, de szélesedik.” (Keresztury, 1982, p. 381). Főfájásáról és kedvtelenségéről viszont szomorúan tudósította Ercseyt: „Aztán meg, nem nézem én ez unalmas hivatalt örökösnek, egyszer az én exiliumomnak is vége szakad, s akkor ott vonom meg magamat, mint »szögény embőr«.” (Keresztury, 1982, p. 381). Érdekes, hogy Arany az exilium, azaz a számkivetés szót használta annak ellenére, hogy Nagykovácsán több örömteli, mint boldogtalan pillanata volt a kilenc évnyi tanárkodása alatt. Reisinger (2017, p. 123) művében fontos gondolatra mutat rá: „Bár Nagyszalontához hasonló mezővárosnak számított Nagykovács is, a légkör, a lelkiület egészen más volt ott. Nagyszalonta, ha egyszerűbb volt is, de nyíltabb, családiasabb, Arany Jánost ott mindenki ismerte gyermekkorától fogva, nem elhanyagolható tekintélyt is élvezett, ami számára, a közhivatalnoknak nem volt éppen lebecsülendő. Mindezt Nagykovácsán nem kapta, nem kaphatta meg, Budapesten aztán semmiképp sem.” Hozzá kell tennünk, hogy ez részben nem igaz, ugyanis a kőrösi tanári kar adta zárt közösség, illetve annak összetartó szeretete 1854-ben igen erős volt, hiszen Arany később hangot adott annak, hogy mennyire hiányoznak azon tanártársai, akikkel együtt alkottak egy tanító közösséget Nagykovácsán. Ercsey február 25-i levelében hallatott újra magáról, de soraiban csak elszámolási adatokat közölt a poétával. Arany március 1-i válaszát azzal kezdte, hogy felesége sürgeti az írást, hiszen azzal együtt Aranyné tud üzeni Ercsey feleségének, Nagy Karolinának

(1830–1874). A poéta beszámolt arról is, hogy a betegsége miatt orvosa tanácsára Pestre készül, majd ezt követően Tompához tervez elutazni, de a félévi vizsgák miatt erre ideje nem maradt. Arany elújságolta Ercseynek, hogy annak testvére, Ercsey János (1812–1882) írt neki. Ezen levélből tudta meg a kőrösi poéta, hogy mikor lesz a sógorának az ügyvédi vizsgája. Arany Ercsey Sándornak megírta, hogy sem ideje, sem oka nincs választ küldeni Ercsey Jánosnak, amely családon belüli konfrontációt jelez a számunkra (Oláh, 2022).

Ercsey március 30-án újra írt Aranynak, amely levél szokatlanul hosszúra sikeredett a korábbiakhoz képest. Ebben a szalontai intéző tájékoztatta a poétát, hogy az ügyvédi vizsgájára tanulnia kellene, amelyről így fogalmazott egy református énekből idézve: „... semmi részem nem kívánja; hanem néha-néha unalomból olvasgatok, s aztán »Istenre bízom magamat«...” (Keresztury, 1982, p. 405). Mindezekon felül Ercsey a poétának beszámolt arról is, hogy a Rozvány család egyik tagja, bizonyos András (1817–1877) – aki Arannyal egy napon született –, házasodni készül, amely eseményről Ercsey sajátos humorral így írt: „... a nősülés epochalis catastrophaján készül keresztül esni. Igen biz a, el akar venni N. Váradról egy szegény catholica leányt, kinek csinosságán és becsületességén kívül semmi vagyona nincs. Már jegyet is váltottak. Isten segítse a jó szándékot.” (Keresztury, 1982, p. 406). Magának a házasságnak a tényéről Ercsey későbbi, a július 16-i levélben értesítette Aranyt. Ercsey a levele végén a bevételek és kiadások jegyzékére részletesen is kitért, majd sorait a kislányának, Vilmának (1853–1874) a jó egészségével zárta: „... ki álmában és néha éberen is úgy szopíék, mint Arany Laci szokott volt vagy talán még jelenleg is szok.” (Keresztury, 1982, p. 408). Arany Ercsey levelére igen későn, csak június 21-én válaszolt, bár akkor igen terjedelmesen. Ebben realisztikus, Aranyra jellemző gondolattal találkozhatunk a vagyonát illetően: „Földeim mennyiségét pontosan nem tudom, nem azért, mintha sok volna, de, mert nincs mérve...” (Keresztury, 1982, p. 444). Ellenben ezen levélből tételesen megismerhető, hogy Aranyéknak hol és mekkora földjeik voltak, továbbá Ercsey vizsgájával kapcsolatosan Arany megírta, hogy a katedrán szűk körben arról beszélnek, hogy a kőrösi tanárok körében hatósági vizsgálat várható, bár erről rendelet még nincs, de „... aztán lesznek kivételek, például, a ki szakmájában irodalmi hírnevet vívott ki magának. Hallottam valamit róla, hogy engem az utolsókhoz számítanak odafenn és megkímélnék.” (Keresztury, 1982, p. 445). Arany a fülzúgása ellenére így írt a kedélyéről: „... hát – megvagyunk. Valami tulságosan gyönyörűen nem folydogálnak napjaink: de, ugy hiszem, hogy az a boldogság nem is olly mindennapi valami.” (Keresztury, 1982, p. 445), amely mellett kitért azon hírre, hogy Julcsa lánya (Arany Julianna, 1841–1865) varrni tanul és Pestre felutazott Lengyel Dánielné Schisszel Jozefa (?–?) írónőhöz, míg Laci fia (Arany László, 1844–1898) „... mint természet tudós, retteneteskép gyűjti a madártoját, múzeuma már is nem megvetendő.” (Keresztury, 1982, pp. 445–446). Sajnos utóbbi gyűjteményről kevés információ áll a rendelkezésünkre, de ismert, hogy sok értékes relikvia a II. világháború során egy tűzvész során örökre odaveszett. Vélelmezhető ezen kollekció megsemmisülése is. A poéta beszámolt arról is, hogy több írást várnak tőle, mintsem amit teljesíteni tudna, hiszen „... nem megy, mert szerelmes nem vagyok, hogy a kedvest mindennap megénekeljem, ma a haját, holnap a kis körmét; elbeszélő költeményt pedig, t.i. jót, nem

lehet irni minden füttyentésre, – ahhoz tárgy és lelkesedés kell; s a körülmények is számbaveendőek.” (Keresztury, 1982, p. 446). Dávidházi (1992, pp. 244–245) így magyarázta ezt: „Belülről ismerte az ebből fakadó alkotáslélektani dilemmát: saját költői tapasztalata szerint a költemény elkészültéhez nélkülözhetetlen volt az eredeti ihlet még eleven lüktetése, azonban a meghasonlásokon való felülemelkedéshez, s az ilyen élmény művészi feldolgozásához, szükségesnek érezte a fájdalom emlékké távolítását. Levelezésben számos megjegyzés tanúskodik arról, hogy ha egy verset azon melegeiben befejezett, akkor az sikerült, ha azonban sokáig tervezgette vagy írását megszakítva félretette, akkor az mintegy kihűlt benne, elvesztette vonzerejét, s esetleg töredékben maradt; ugyanerre vall az a felismerése, hogy neki az utólagos javításokhoz is megfelelő hangoltság kellett, s ezek eredményei gyakran még így is idegen betoldásokként zavarták saját szövegében.” Arany mindezeket túl az érettségi vizsgák révén plusz bevételekkel számolt, sokat szeretett volna a művei dolgozni, valamint a szünidőben tervezett egy pesti vagy Balaton környéki „rándulást” is, de sem ideje, sem pénze nem volt az utóbbiakhoz, így ezek nem is teljesültek. Ercsey bő egy hónap múlva, július 16-án fogott tollat és terjedelmesen válaszolt Aranyinak, amelyben sorait Marcus Tullius Cicero (I. e. 106 – I. e. 43) szenátusi beszédéből idézve kezdett: „... »Quousque tandem abutere« etc?” (Keresztury, 1982, p. 460), azaz „Meddig élsz vissza türelmünkkel...?”, utalva saját magára levelének késése miatt. Ercsey beszámolt a szalontai viharról, ahol egy általa nem ismert Arany Ferenc (?–1854) nevű embert halálos villámcsapás ért, majd a szél fákat tört ketté és a házak tetőit is megrongálta. A sógor szerint ilyen csak minden huszadik évben lehetett eddig látni. Mindezeket felül a környékbeli patak, a Kölesér kiöntött, így az tönkretette az egyébként is soványnak ígérkező termést. Ezt követően Ercsey a forradalom szót használja – korábban az 1853. január 5-i levelében élt ezzel a kifejezéssel, „... amely bátorságra vall, tekintve, hogy még az elnyomás éveit írták...” (Oláh, 2023, p. 120) –, és sajnálatát fejezte ki, hogy szívesen venne földet, de nem teheti, mivel azok bár megfizethetők, de sajnos csak kisebbek vannak eladók és neki nagyobbra volna szüksége. Jellemző az időszakra, hogy aki tehetett, az földvásárlásba fektette a vagyonát, ugyanis ezt tekintették a Kossuth-bankók elértéktelenedése és a Haynau- és Bach-korszakokban a legértékállóbb befektetésnek (a nemesfémek ugyanis azonnal császári tulajdonba kerültek a kibányászásuk után). Ercsey beszámolt róla, hogy az ügyvédi vizsgájára idő előtt behívták, azt írásban kellett megtennie, és meglehetősen szigorúak voltak a vizsgáztatói. Ennek értékelése a vizsga napján még titkos volt, így maga Ercsey sem tudhatta annak eredményét. A sógor beszámolt arról is, hogy az apósáékkal laktak együtt, ami nem volt minden szempontból szerencsés a számára, így az őszig el szerettek volna költözni. Sőt, egy igen találó mondást is közbeszúrt Ercsey a felesége szüleinek anyagi helyzetéről – tudniillik azok szegényebbek voltak, mint ahogy mutatták –: „... nem mind arany, a mi fénylik” (Keresztury, 1982, p. 462). Ercsey nagykőrösi látogatása két ízben is elmaradt, egyrészt a vizsgája, másrészt a betegsége okán, de Aranyékat Szalontára a levelében jó szívvel invitálta ezúttal is.

Szeptember 20-án Ercsey újra írt a költőnek. A szalontai sógor szerint rajta volt a sor, hogy válaszoljon, de ez tévedés, mert a korábbi levelére éppen Arany nem reagált. Örömmel újságolta a sógor, hogy Szalontán műkedvelő társulat alakult, a belvárosban egyre több új ház épült, továbbá Ercsey végül azért sem ment Aranyékhoz a szünidőben, mert

úgy tudta, hogy azok Tompánál töltik a nyár egy részét. Mindezekon felül Ercsey megértéséről biztosította Aranyt azon elhatározásában, hogy nem érdemes elfogadnia a szalontai tanító állást, ugyanis a nagykőrösi lehetőségeket számba véve sokkal jobb anyagi helyzetben van a poéta és családja. Ercsey így fogalmazott erről: „... *tekintve végre sok más itteni körülményeket, és ezzel az itteni 5–6 mezitlábas fattyuvali vesződést, – nem lehet azt nem helyeselnem.*” (Keresztury, 1982, p. 479). Arany erre szeptember 25-i dátummal azonnal válaszolt, amelyből megtudhatjuk, hogy sajnálta, hogy nem láthatta vendégül Ercseyéket Nagykőrösön. A poéta szomorú képet festett az alföldi lakhelyéről, így reagálva a szalontai hírekre: „*Haladtok, öcsém, haladtok és ez szép tőletek. No már mi, kőrösiek nem sinlünk e nyavalyában. Mi felette vagyunk irodalomnak, nemzetiségnek, mindennek!*” (Keresztury, 1982, pp. 480–481). Arany borús hangulata vélelmezhetően a nehéz anyagi helyzetük, az ihletének hiánya és a nyári szünet eredménytelen eltöltése miatt alakulhatott ki. Arany az el nem fogadott szalontai állás kapcsán hosszasan sorolta azon érveit, hogy mégis miért lett volna jó vállalni a megbízást. De ennél hosszabb volt a poéta azon listája, hogy végül miért kellett a szülőföldi meghívásra nemet mondania. Véleménye szerint amit vártak tőle az kimerítő, már-már lehetetlen volt, illetve nem tartotta magát képesnek arra, hogy kellően fel tudja készíteni a diákjait azok jövőbeni esedékes vizsgáira. Szilágyi (2017, p. 24) a poéta döntését így indokolta: „... *Arany a számára legismerősebb közegbe tudna visszatérni, ráadásul a társadalmi hierarchia magasabb pontján, mint ahogy eltávozott onnan – ám ezzel óhatatlanul lemondott volna arról a felhajtó erőről is, amely hirtelen legfontosabb segítője lett a társadalmi felemelkedésben. S ekkor már ez a provincialitásba való belesüppedés veszélyét is felidézhetette.*” Ercsey költözése okán Arany is elújságolta, hogy ők is lakhelyváltáson gondolkodnak, ugyanis az albérletük tulajdonosa – aki ekkor éppen börtönben volt – egyben szeretné majd az ingatlanát kiadni. Így a tavaszt követően Aranyéknak is új albérlet után kellett nézniük, amely nem volt könnyű az eddigi jutányos árú szállásuk után. A poéta egy érdekes városképi leírást is adott Nagykőrösről: „*Itt az »urak« többnyire a város végéhez közel, rettentő curiákon laknak, ezért a piac, hol leginkább szatócs nép tanyáz, mit se mutat.*” (Keresztury, 1982, p. 482). Arany a levelét végül a családjának helyzetéről szóló soraival zárta: „*Állapotunkat illetőleg, mindnyájan egészségesek vagyunk, – Laczi most a Tiszaparton degál egy barátjánál, Julcsa erős mazurtáncos, elhizott kegyetlenül, de lassan nő felfelé.*” (Keresztury, 1982, p. 483), valamint, hogy Aranyé már nagyon várja az újabb szalontai híreket.

Ercsey október 8-a körül keltezett levele elveszett, tartalma annyiban ismert. Ebben Ercsey közölte Arannyal, hogy a rossz állapotban lévő szalontai házat a költő mihamarabb nézze meg. Magáról a levélről onnan tudunk, hogy Ercsey a következő, október 18-án kelt levelében utalást tesz arról. Ebben Aranynak beszámolt arról, hogy „büdösféreg”, azaz poloskák lepték el a házat, a falát újra kell hántatni, a tető állapota romlott, kút nincs, a színről a nád lekopott, a kaput, ajtót és kerítést „*a szó teljes értelmében, a »miatyánk« tartja.*” (Keresztury, 1982, p. 496). Ercsey sürgette Aranyt a javítások döntésben. Emellett megemlítette, hogy már elköltöztek az apósáéktól, így ott Arany a jövőben sem személyesen, sem levelében már ne keresse. A költő a releváns évben az utolsó válaszát október 21-i keltezéssel küldte meg, amelyet azzal kezdett, hogy a vélhetőleg Ercsey október 8-án keltezett levelét nem kapta meg. Arany a rossz szalontai házáról így írt ironikus hasonlaltal:

„Ha az a ház olly rossz, mint írod, akkor a római pápa sem állhat ellent bukásának, az én bemenetelemtől ugyan meg nem gyógyúl. ... én igazán nem tudom mítevő legyek. Eladni sajnálom, tartani így nem lehet, a javítást nem győzöm...” (Keresztury, 1982, p. 498), amely magában rejtette, hogy a poéta nem tud hazalátogatni még a felújítás okán sem. Arany a sürgető választ Ercseytől csak 1855. január 11-i keltezéssel kapta meg. A fentiekből további információk derültek ki a költő mindennapjaiból, amely véleményem szerint nagyban hozzájárul a XIX. századi egyszerű alföldi élet jobb megismeréséhez.

A geszti tanártárssal és az egykori tanítvánnyal való levelezés

1854-ben Arany 10 levelet kapott Tisza Domokostól és 4-et Kovács Jánostól, amelyekre előbbinek 5, utóbbinak 2 választ küldött. Ezek együttes tárgyalása azért lehetséges, mivel Kovács ismerte Tisza leveleinek tartalmát. Mindezek bemutatásával pontosabban rajzolódik ki a számunkra a „hétköznapi Arany” szelleme.

Tisza január 10-én írt Aranyinak, melyben sajnálta, hogy újévi kívánságaival elkésett, de volt indoka, ugyanis testvérétől, Tisza Lajostól (1832–1898) családi címeres levélpapírt kapott, így elmondása szerint „... szörnyen a fejembe ment az étiquette.” (Keresztury, 1982, p. 376). 21-én Arany válaszolt, a késedelmére a fejjúgását hozta fel mentségül, illetve hogy „... regesztráлом 4 gymnaziumi osztály prózai és költői bűneit, a mi éppen nem kellemes foglalatosság.” (Keresztury, 1982, p. 384). Arany így fogalmazott a nagykőrösi létéről: „Ujdonság e sáros városban semmi ... Három éve lesz már ide stova, hogy itt lakom, s e föld nekem még folyvást Városnak nem város, falunak sem falu: nincs kert, dinnye föld, egy kis majorság hol az ember ottan ottan szórakozást kereshetne . . . ha fel akar vidulni, menjen – a temetőbe!” (Keresztury, 1982, pp. 384–385). Arany ekkor nem tudott magának zöldségeket és gyümölcsöket termesztetni, hiszen az albérletének nem volt megfelelő méretű kertje, így ezen nem tudott spórolni, amit nehezményezett is a költő. Így, ha a természetbe vágyott, akkor a város központjától tett kis kirándulásai a temető felé valóban kapcsolódást jelentettek a poétának, így ezt nem szarkasztikus gondolatnak, hanem ténymegállapításnak kell vennünk. Keresztury (1982, p. 962) így vélekedett erről: „Ismerve alkatát feltehető, hogy másutt sem érezte volna jobban magát.” Szilágyi (2017, p. 23) művében igen pontosan fogalmazott Arany és Nagykovács kapcsolatáról: „Nagykovácsra voltaképp már komoly lépést tett afelé, hogy egy speciális szakértelmiségi státuszra alapozza saját és családja megélhetését ... Arany számára éppen Nagykováccsal s az 1850-es évek elején nyílt meg egy olyan mobilitási stratégia, amely az 1840-es évek már-már véglegesnek látszóan lezárult emelkedését nyitotta meg – s ráadásul ennek az új helyzetnek a kulcsa az irodalmi elismertség volt. Vagyis Arany ugyan nem vált főállású, az irodalomból megélni képes személlyé, de új társadalmi státuszát egyértelműen ennek köszönhette...” Tisza a 30-i válaszlevelében a nagykőrösi „számkivetettség” okán vigaszul leírta a helyzetét, ugyanis szeptembertől három évre Olaszországba és Franciaországba küldték a tüdőbaját kezelten. Ezt követően a volt tanítvány február 26-i keltezéssel újra írt Aranyinak, amelyből kiderül, hogy sajnós olyan rossz egészségügyi helyzetben volt, hogy templomba sem mert elmenni, nehogy komolyabbra forduljon a baja. Az ifjú hiába várta Aranytól a verseinek bírálatait, azok sajnós nem érkeztek meg. Végül március 9-én az ifjú újra írt a poétának,

amelyben egy fontos megállapítást tett az egykori tanítvány: „*Elhiszem már most tökéletesen hogy a különböző életkornak különböző költészete van. S ha ezt csupán elhiszem, úgy azt hogy még minden évszaknak is megvan a magáé, tapasztalásból állíthatom.*” (Keresztury, 1982, pp. 397–398). Ezt támasztja alá Tisza Aranynek megküldött versei is, amelyeket a diák rendszeresen a sorai végén közölt a költővel. Arany március 29-én válaszolt Tiszának, melyből megtudhatjuk, hogy „*Éjente alszom s nappal úgy teszek, mintha alunám. Dehogy rontom magamat az írással! még levelet is röstelve írok ... Egyébiránt életem olly rendesen nyikorog a szokott vágányban, mint egy fakó szekér. ... pipázok, mint mindég. A szerkesztők ellenben káromkodnak, a közönség vár; de én megmaradok elvem mellett: jobb ha azt kérdezik, miért nem írok, mintha azt kérdeznék: miért írok.*” (Keresztury, 1982, p. 403), melyből látszik, hogy Arany fáradt, a tanítás leköti minden idejét és erejét.

Tisza az április 21-i levelében megírta Aranynak, hogy ugyanazon betegségben szenved, mint a költő, azaz ő sem tudta magát az írásra rávenni. Ellenben az ifjú három újabb versével lepte meg a poétát a sorai zárásaként. Erre Arany május 8-án válaszolt is, amelyből megtudhatjuk, hogy viszontagságos úton, de megérkezett Gesztről Nagykőrösre az a bor, amelyet Tisza küldött a költőnek. Ennek Arany kiváltképp örült, de soraiban szomorúan megjegyzi, hogy „*... gyakran fejfájásaim vannak, mellyek röstté, szellemi munkára alkalmatlanná tesznek; és kedélyemet elsötétítik. E miatt ritkán van kedvem foglalkozni költészettel, – vagy egyébbel.*” (Keresztury, 1982, pp. 425–426). Külön megemlítendő, hogy a küldött bor esetében kapzsi szomszédja feljelentette Aranyt. Ez a szomszéd Beretvás Gusztáv testvére volt (Beretvás Károly [?–?]), akivel Aranyéknak igencsak meggyűlt a baja, ugyanis Károly Gusztávval nem jött ki, ezért az Aranyékon állt így igazságtalanul bosszút. Ez a veszekedés inspirálhatta a költőt A fülemile című mű megírására, ugyanis annak tartalma, illetve története igencsak hasonlít a költő és a szomszéd helyzetére. Május 20-án Arany levelet intézett Tiszához, amelyből kiderül, hogy „*Nincs miért a bor küldésből annyira lelkiösmeretet csinálnia, mert elfogy az szépen, s naponként dicsérve emlegetjük küldőjét! ... laktársam elköltözött a háztól, s most nyugton élvezem az akácfák húsét esti homályban.*” (Keresztury, 1982, p. 432). A költő soraiból megtudhatjuk, hogy pillanatnyilag nyugodt, a szomszédja sem zavarja, valamint közeledik a nyári szünet, amely további művek megírására sarkallja majd. Június 10-én Tisza válaszolt is, amelyben megírta, hogy az időközi pesti útjának napjai hamar „elrepültek”. Erre nem reagált Arany, miközben július 2-i dátummal újra írt Tisza. Ebből számunkra három fontos információt tudhatunk meg: 1.) verseit ki szeretné adni, 2.) a nagykőrösi látogatásuk során is köhögött, amely nem múlt el azóta sem és 3.) a helyi gimnáziumban szeretett volna érettségizni, lévén itt oktatott Arany. Mindezekre a költő az év utolsó, július 8-án kelt levelében megküldte a válaszát, amelyben említést tett arról, hogy várja és megőrzi majd Tisza kötetének egy példányát. Ezt követően Tisza július 17-én írt Nagykőrösre, melyben jelezte, hogy nem jött rá, hogy mit hagyhatott Nagykőrösön, ő néhány könyvre emlékezett, de azt direkt Aranyéknak szánta.

A volt tanártárs, Kovács 1854-ben először az augusztus 1-én keltezett levelében írt Aranynak, amelyben Domokos rossz egészsége miatt aggódott és kérte a költőt, hogy ha az ifjú ír neki, nehogy megemlítsen előtte a betegségét. Tisza egészségének javulása érdek-

ében sorra látogatta a fürdőket, illetve a fent említett január 30-i levélben említett olaszországi útra elment édesanyjával (Teleki Júlia [1805–1863]). Kovács így írt a nehéz helyzethez képest kissé humorosan Tisza versírási ihletéről és kedvéről: „*Természetesen most a músa is hallgat, mert a fíjú maga is megúnta már mind a betegséget, mind a homoeopatiát, s különösön szeretne dohányozni és bort inni.*” (Keresztury, 1982, p. 465). Kovács a hónapban 16-án újra írt Aranynak, amelyben tájékoztatta a költőt, hogy ha az ifjú vigyáz magára, akkor annak egészsége megmarad, illetve részletesen megadta a külföldi utazásuk pontos „menetrendjét” is. Kovács ezen felül Aranyékat invitála Szalontára, sőt, megjegyezte, hogy a grófné (Tisza édesanyja) állná a család minden költségét. Sajnos ezen útból nem lett semmi, de egy fontos momentuma mégis van ezen dokumentumnak, ugyanis Arany levelezésében először jelenik meg a „csonka torony” kifejezés azután, hogy Petőfi Sándorral (1823–1849) írásban keresték fel egymást (1847. augusztus 6. és augusztus 11. [Keresztury, 1975]). A levél másik érdekes információja, hogy Arany fiát, Lacit Geszten fizikai ereje miatt „Marokvas barátunknak” becézték. A poéta augusztus 19. körül keltezett elveszett válaszleveléből csupán a szalontai tanítói meghívás visszautasítását ismerhetjük meg. Erre Kovács 24-én reagált is, amelyből három fontos információt tudhatunk meg: 1.) Tisza állapota romlott, így Aranyék meglátogatása kizárt lett volna, 2.) az ifjú édesanyjával európai gyógyfürdőket érintő körútra indult, amelyek hatásában bízott a Tisza család és Domokos orvosai is (eddig ópiumtartalmú gyógyszerekkel és ágynyugalommal próbálták a fiú egészségét őrizni), valamint 3.) Kovács Arany fiát, Lacit sajnálta, mivel ismeri annak tojásgyűjtő szenvedélyét és tudja milyen az, mikor a gyűjtő az ezen örömét nem oszthatja meg senkivel. Tisza szeptember 6-án, egy nappal utazása előtt írt ebben az évben utoljára Aranynak, amely levelében így fogalmaz: „... *Sietek, ha már eddig hallgattam, kevés időre búcsut venni öntől azaz Májusig, midőn Itáliából hazatérendek. Elég szép út, – de kár, hogy, orvosi rendelet okozza...*” (Keresztury, 1982, p. 475). Az ifjú megígérte, hogy a versek írásában nem fog elmaradni és azokat a hazatérése után Aranynak megmutatja majd. Tisza a levele mellé csatolt két verséből az egyik külön megemléltendő, hiszen az a Búcsú A.J.tól címet viseli. Ez később, az ifjú posztumusz kötetében azon okból nem jelent meg, mivel a versválogatást Arany rendezte, és abban a költő a maga dicséretét nem adta közre a szerénységéből fakadóan.

Kovács a vizsgált évben utoljára november 26-án írt levelet a kőrösi poétának, amelyben értesítette a tanártársát, hogy nem várt javulásnak indult Tisza egészsége, ugyanis a magyar és bécsi orvosok a bal tüdő teljes elvesztését jósolták, még egy hónap olaszországi tartózkodással remény lehetett a teljes felépülésre. A költséges út során Tisza szakított időt a verseinek megírására, amelyeket Gesztre szorgosan meg is küldte. Emellett Kovács megírta, hogy jómaga az idejét és a pénzét az alábbiakkal tölti és költi: „... *a hegyek közt folytattam kutatási utamat kedvező eredménnyel; az óta itthon kertészkedem, vadászatok, olvasok, és egy egy keveset irok.*” (Keresztury, 1982, p. 508). Arany december 14-én válaszolt, és mint soraiból kiderült, örült Kovács újabb információinak: „*Domokos iránti soraid nagyon megnyugtattak, s köszönöm, mert első tudósítás ez, mit felőle hallok. Ő nekem, mióta elváltunk, nem írt. Verset sem küldött, természetesen. Annál jobban esett tehát róla valamit, és pedig megnyugtatót hallanom.*” (Keresztury, 1982, p. 513). Kovács levelének bélyegzé-

sén a szalontai jegyző szerepelt, amellyel megréfálta az ezen meglepődő Aranyt. Mindezen felül a kőrösi poéta nem felejtette el humorosan bemutatni a kőrösi tanárok helyzetét sem Kovács vadászatainak példáján keresztül: „*Nálunk is volt már az idén egy pár farkas-vadászat, mit csupán azért említek meg, hogy iskolánk is kapott egyet (t.i. farkast), az Lengyel collegának anynyi bajt szült, csaknem mint azelőtt a juhászoknak, mert bár a tömőkészület máris 50 s egynehány pengőben áll, a farkas sehogy sem akar kitömve felállani. Gondoltam, hogy cifra készség nélkül is, egy pár bicskával, egy néhány dróttal, azóta készen volnál vele.*” (Keresztury, 1982, p. 513). Lengyel Dániel (1815–1884) tanártárs nem boldogult a természetrajzi szertár állatgyűjteményének szánt maradványok preparálásával, és erről Aranyék a gimnáziumi humorlapban, a Charivari 3. számában is megemlékeztek az alábbi aláírással: „*Lengyel professzor, állattömési működésben*” (Keresztury, 1966, p. 230), míg Törös ezt más írásképpel adta közre: „*LENGYEL PROFESSZOR ÁLLATTÖMÉSI MŰKÖDÉSBE.*” (Törös, 1978, pp. 126–127). Emellett az élcrajz szerint Lengyel nem az állatokat, hanem azokkal „magát tömte”. Sajnos az 1956-os leírások alapján Rácz József (1904–1989) művész által készített vonatkozó élcrajz nem szerepel Mészáros (2017) művében, illetve az Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény adattári leltárkönyvében sem. Így a meglévő alkotások sorszáma alapján sajnos elveszettnek kell azokat tekintenünk. A fentiekből láthatjuk, hogy a volt tanítvánnyal és tanártárssal folytatott levelezése nyomán Arany hétköznapijai mind jobban feltárulnak előttünk, így pontosabb képet kaphatunk Arany nagykőrösi éveiről.

A költőtársakkal folytatott levelezés

Arany levelezéseinek címzettjei sok esetben a költő- és író-társai voltak. Ezek közül Gyulai és Tompa személye emelkedik ki, akiknek leveleit meg kell említenünk, hiszen ezek által Arany nagykőrösi évei könnyebben megérthetőbbé válnak Gyulai 10 levelet, míg Tompa 9-et küldött Arany-nak 1854-ben, míg a poéta előbbinek 8, utóbbinak 9 válaszlevelet postázott Pestre és Hanvára. Mindezek együttesen Arany éves levelezésének harmadát teszik ki. Gyulai hibás évszámmal, 1853-al kelezte a január 16-i levelét, amelyet Arany javított. Korábban hasonló tévedése Ercseynek is volt az 1852. január 5-i téves évszám kelezésével, ugyanis a levele megírásakor már 1853-at írtak (Oláh, 2023). Ebben a pesti kolléga Aranyt Jankónak szólította, illetve sajnálta, hogy nem tudott Juliska előadására elmenni (Jókai Mór [1825–1904] Az örmény és családja című novellájának adaptációja). Levelét röviden így zárta: „*... s egy mély[ért]elmű [!] fejtegetésen töri fejét e közmondásnak: se pénz, se posztó.*” (Keresztury, 1982, p. 378). Arany január 21-i válaszában sajnálattal értesült, hogy Gyulai nem írt, amelyre a poéta velős tanácsa ez volt: „*... ha egy beszélyt »hónapokig« irsz, felkopik az állad. A jó tanács énrám is rám férne.*” (Keresztury, 1982, p. 382.), utalva saját ihlet nélküli időszakára. Kevés szabadidejéről Arany így nyilatkozott: „*Ha aztán egy-két szabad órák akad, leülök nagy székembe (nb. azt is acquiráltam már) s pipára gyujtván, fumigálok a világot...*” (Keresztury, 1982, p. 382), amely szokása a költőt az életet végig elkísérte. Sőt, a Nagykőrösön őrzött meggyfaszárú, borostyán szívókás tajték pipáját Arany vélelmezhetően éppen Gyulaitól kapta ajándékba. Gyulai csak május 6-án válaszolt, amely levelében Arany áprilisi pesti tartózkodásakor megígért verseket kérte. Erre a po-

éta május 10-i elveszett levelében a Mátyás anyja című versét megküldte Gyulainak. A május végén keltezett, szintén elveszett válaszában Gyulai a kapott műért cserébe megküldte Arany tiszteletdíját, amely összeg a poétának – mint mindig – igen jól jött. Június 8-án Gyulai érdeklődött, hogy a Mátyás anyjáért kapott díjazás megérkezett-e Nagykőrösre. Mindezek mellett így fogalmazott a pesti költőtárs: „A »Népkönyv« szerkesztői úgy várják újabb költeményedet, mint a Messiást. Küldj valamit mielőbb, akarmily kesőn is jó már, még sem késő. ... Sem idő, sem pénzzel nem tudok gazdálkodni.” (Keresztury, 1982, p. 434). Arany 11-én válaszolt is, de sajnós a pénzt nem kapta meg, illetve mivel nem volt elkészült műve eddig, így küldeni sem tudott a költőtársának. A poéta jelezte, hogy a tiszteletdíjnak a késlekedése rejtély a számára, ugyanis ilyen eddig még nem fordult elő vele. Keresztury (1982) rámutatott ennek okára, ugyanis Gyulai sietségében feladóvevény nélkül adta postára az összeget, így vesztetett az el. Végül Gyulai 12-én írt Aranyinak, a soraiból pedig megtudható, hogy valóban az ő hibája volt a pénz elvesztése, de nem szeretné, hogy így vélekedjen róla a kőrösi poéta: „... teljes joggal Szilágyi Sándornak gondolhatsz, ki mindig küldi a pénzt és mindig elvesz a – postán.” (Keresztury, 1982, p. 439). Mindezzel Gyulai utalt rá, hogy Szilágyi Sándor (1827–1899) olykor többször is elfelejtette a pályatársaknak megküldeni a tiszteletdíjait. Szilágyit Arany jól ismerte, hiszen az 1853. június 4-én elfogadta a nagykőrösi gimnázium földrajz és történeti tanszékének meghívását és ezen tisztségét a kiegyezésig be is töltötte. Gyulai megígérte, hogy a saját jövedelméből kárpótolni fogja majd Aranyt. A 16-án kelt levelében jelezte, hogy Jókai tartozását is szeretné Aranyinak megküldeni, bár hezitált, hogy a korábbi fiaskó után hogyan tegye ezt meg. Arany 19-én postafordultával válaszolt is, rendelkezve az eddigi díjakról.

Június 23. körül Gyulai újra írt Aranyinak, amelyben jelzte, hogy a Jókai tartozását sikerült egy pesti zsidónál elszámoltatnia, mégpedig úgy, hogy az a kapott pénzért cserébe Arany ruhatárát bővítette. Félig humorosan így írt a szabónál tett látogatásáról a kőrösi poétának: „Különben beteg s csak harmadszori látogatásra eresztettek be hozzá, miután megtudták, hogy pénzt hozok.” (Keresztury, 1982, p. 450). Majd 28-án Gyulai újra kereste Aranyt, és nyomatékosan kérte, hogy Csengery Antal számára küldjön verset a megjelenő kiadványába, A Magyar Nép Könyvének legújabb füzetébe, ahol korábban a Mátyás anyja is megjelent. Június 28-a utáni bizonytalan dátummal Arany küldött is egy írást (A fülemlét), amelyről így vélekedett a poéta: „... félek tőle hogy meglátszik rajta a kedvetlen dolgozás. – Nem igen dolgozom, elhagytak az istenek, kedélyem rosz.” (Keresztury, 1982, p. 451). Gyulai ezután hosszabb időt kihagyva szeptember 6-i dátummal kereste Aranyt, amelynek soraiból megtudható, hogy szabadkozott, amiért nem küldte még a 20 pengőforint tartozását. Lévén neki sem volt pénze, illetve az egészsége miatt nem írt annyit, mint szeretett volna, továbbá a hangulata igen szomorú volt: „... aligha készen lehetek a kiszabott időre, megzavarodom s képtelen vagyok dolgozni. Így dolgoznom fáj, s nem dolgoznom sehogy, még inkább fájna. ... Félek, hogy évek mulva egészen kiábrandulva ... egy elpazarlott élet romjain azt fogom kérdeni: miért éltem?” (Keresztury, 1982, p. 472). A költőtárs Tiszáról is írt, hiszen ismerte az állapotát és sajnálta volna, ha annak egészsége rosszabbra fordul. Véleménye szerint „A jövő nemzedék egyik legderékabb ifja halna el benne, kit megsiratnánk.” (Keresztury, 1982, p. 474). Szilágyit pedig ugratta, akinek ez időben a hasa nőtt, még erszénye laposodott. Mindezek mellett ismerte azon hírt, hogy a kőrösi tanári karban

Tomory/Tomori Anasztáz (1824–1894) komolyabb összeget örökölt, amely nagy részével az a későbbiekben a magyar kultúrát támogatta. Arany 25-én válaszolt, amelyben megírta, hogy Szalonta jobb fizetéssel, de rosszabb körülmények közé csábította, végül ő nemet mondott ezen meghívásra. Arany a lelkiismeretével vívódott, ugyanis kötelességének érezte, hogy Tiszát az Olaszországba indulása előtt felkeresse, vallotta ezt be Gyulainak. Végül Arany október 21-én újra írt a szótlan Gyulainak „Kicsikém” megszólítással. Ezen levelében érdeklődött, hogy miért nem kapta meg A fülemile tiszteletdíját. Erre Gyulai mindössze két nappal később már válaszolt is, amelyben tovább szabadkozott a tartozásáért, de ígérte, hogy a gyermekeknek szóló művei után már lesz pénze. Sajnos ilyen kötet megjelenéséről nincs információnk. 1854. november 6-án keltezett Arany Gyulaihoz intézett utolsó levele, amelyet a kőrösi poéta majd csak az 1855. június 7-én kelt levele követett. Ezekre Gyulai csak 1856. december 15-én válaszolt! Arany novemberi soraiból megismerhető a költő együttérző és gondoskodó oldala is, hiszen így fogalmazott Gyulai 20 pengőforintos tartozásáról: *„Majd ha egyszer jó módod lesz, kiválasztasz Medecznél egy 10–12 pengős pipát s elküldöd ajándékba, aztán quittek leszünk. Ha pedig módod nem lesz, az is elmarad s nem esik ki a világ feneké.”* (Keresztury, 1982, p. 504). Ez megerősíti Törös (1959; 1978) véleményét, hogy Arany a nagykőrösi pipa-relikviát vélelmezhetően Gyulaitól kapta.

Tompa esetében a számunkra releváns levélrészletek alapján elmondhatjuk, hogy igen közel állt Aranyhoz, sőt, Petőfi halála után pár év „csendességet” követően Arany talán legbizalmasabb barátját tisztelhetjük benne. Szörényi (2017, p. 76) így írta le Arany és Petőfi kapcsolatát: *„... Arany nem csupán örökre gyászolja és hiányolja eltűnt barátját, hanem azt is, hogy költészetének alapmotívumául tette Petőfi mintegy transzcendens és halálon is átnyúló ihletését.”* Tompa ezen barátság hiátusát pótolta Arany lelkében. A családtagokkal, a geszti és a pályatárs levelezőkkel megosztott sorok mellett Arany Tompával való levelezéseiből kevés új információt nyerhetünk a kőrösi poéta hétköznapijairól, amelynek oka, hogy 1854-ben Tompa mellett Gyulai levelei is jól mutatják a kőrösi tanár-költő világát. Arany a restségéről szabadkozott, míg Tompa hiányolta a kőrösi kolléga írásait és műveit. A vizsgált év áprilisában viszont hosszabb levélváltás történt Arany és Tompa között, amelyekben a nagykőrösi költő a hanvai kollégája hallgatásának okát kereste. Sőt, Arany a barátjának a halálát is vizionálta, amely nyilvánvaló, hogy ha bekövetkezik, akkor arról Arany azonnal értesül volna. A kőrösi poéta állapotát tekintve igen nehéz időszakon ment át: *„Az én fejem még is zúg néha, de már megszoktam, s nem csinállok rémképeket.”* (Keresztury, 1982, p. 422). Tompa május 1-i válaszában romantikusan fogalmazott: *„Hozzád fordultam ki hozzád legközelebb s legtávolabb vagy.”* (Keresztury, 1982, p. 422). Sajnos Tompa melankóliáján végül Arany sem tudott segíteni. A hanvai költő kérte a poéta társát, hogy látogassa meg, míg Arany erre ígéretet is tett, de végül sajnos anyagi, időbeli és egészségügyi problémáik miatt ez elmaradt, amely miatt Tompa kissé megharagudott a kőrösi kollégájára. Szörényi a kapcsolatukról így írt (2017, p. 75) művében: *„Arany egyszer vezett össze – Petőfi eltűnése után maradt – legjobb barátjával, Tompa Mihállyal. Egymást kölcsönösen szeretetlenséggel és hanyagsággal vádolták, és szinte gyerekesen duzzogtak. Mindez 1853–54-ben történt, azután szerencsére kibékültek.”* A gyengélkedő Tompára Arany levelei üdítőleg hatottak, így az egymás közötti magántermészetű levelezéseik jól

tükrözik a barátságuk mélységét. Ebben az időben a költők féltek a Habsburg elnyomástól, Mentovichot a császáriak éppen vizsgálták, nyilván ez kihatott Arany és Tompa „teljesítményére” is. Kettejük levelezésének emelkedett, irodalmi stílusa egyedülálló, továbbá hiszem, hogy Arany pillanatnyi búskomorságára Tompa levelei gyógyírt nyújtottak, hiszen az kifejezésmód, ahogy egymással gondolatokat váltottak, nem csupán a kor legnagyobb költőinek stílusát idézi, hanem egy szilárd barátságét is. Tompa ismerte Arany lelkének apró rezdüléseit, arra fogékonynak mutatkozott – és viszont –, amelynek fizikai lenyomatai a levélváltások voltak. Ezek jól tükrözik a XIX. század „valós derekát”. Barátságuk bemutatására a legkiválóbb példa Arany 1847. február 11-én kelt Válasz Petőfinek című versének utolsó sorai: „*Oh mondd meg nevemmel, ha felkeres Tompa / Mily igen szeretlek Téged s őt is veled.*” (Keresztury & Keresztury, 1973a, p. 20).

Zárásként egy ellentmondást is tisztáznunk kell, ugyanis Arany a szalontai „visszahívást” nem fogadta el, amelyről a levelezőtársak nem a megszokottak szerint értesültek. Madass augusztus 14-i levelében Szalontára hívta Aranyt. Augusztus 21-én a kőrösi poéta írt Tompának, amely levelében kifejtette, hogy nem tudja, hogy mit tegyen a felkérés ügyében. Végül a szeptember eleji elveszett levelében Arany visszautasította a szalontai meghívást. Erről a költő Tompát a szeptember 25-én, míg Ercseyt ugyanezen hónap 27-én kelt levelében tájékoztatta. De Ercsey a költő döntéséről már korábban tudott, ugyanis a 20-i levelében ezt megírta Aranynek. Ennek oka az lehet, hogy Madass, mint a szalontai Eklézsia főgondnoka, Balogh Mihály (?–?) főszolgabíró megbízottja nyilván értesítette Ercseyt a meghívásról és annak elutasításáról.

Összegzés

Arany gondolatvilágának megismerése nem csupán a műveiből, hanem a kortársaival folytatott levelezéséből is lehetséges, sőt, ha a költő hétköznapijaira, annak örömeire és bánatára, a kihívásaira, az egészségére, a családjával való kapcsolatára, a tanárságának pillanataira és a kedélyének állapotára vagyunk kíváncsiak, akkor elsődleges forrásként csupán ezeket vehetjük alapul. Ezek elemzése és bemutatása azért is kiemelkedően fontos, mivel a nagykőrösi évek ilyen irányú kutatásai csak részben, csupán egy-egy területre fókuszálva kerültek bemutatásra, összességében tárgyalva viszont még nem látott napvilágot. Ezek mentén hű képet alkothatunk a XIX. század mindennapjairól, amely meghúzódva, vagy olykor „főszerepben alakítva” meghatározta hazánk és a magyarság jelenét és ezáltal a jövőjét is. Múltunk feltárásához Arany levelezéseinek a kutatása nélkülözhetetlen információkkal járulhat hozzá. Arany László később édesapja levelezését részben javította, és törölte az olyan részleteket, amelyek némiképp negatív színben tüntetnének fel egyes személyeket, intézményeket vagy településeket. Mindezek fényében egyet kell értenünk Milbacher (2021, p. 25) vonatkozó álláspontjával, amely szerint: „*Arany László azonban nem csupán a kánoni és az apokrif szövegeket jelölte ki az Arany János hátrahagyott iratai és levelezése köteteiben, hanem a levelezésben elvégzett cenzurális beavatkozása révén Arany személyiségének, alakjának is meghatározó formálójává vált. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy Arany-képünket egyszer s mindenkorra meghatározták az elsődleges emlékezet alakítói, hiszen azóta töretlenül folyó filológiai kutatás (például a levelezés folyamatban lévő és pontos kiadása) vagy a szövegek újabb jelentéspotenciálját*

föltáró szövegértelmezések nyilván alakították és alakítani fognak az Arany-értésünkön.” Mindezeket segíti a jelen tanulmányom, amellyel hiszem, hogy jobban megérthetjük a XIX. század „működését”.

Irodalomjegyzék

- Benkó, I. (1897). *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*. Ottinger Ede.
- Dávidházi, P. (1992). *Hunyt mesterünk – Arany János kritikus öröksége*. Argumentum Kiadó.
- Debreczeni, I. (1968). *Arany János hétköznapijai*. Gondolat Kiadó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (szerk.). (1973a). *Arany János összes költeményei I.* Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (szerk.). (1973b). *Arany János összes költeményei II.* Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Keresztury, D. (szerk.). (1966). *Arany János összes művei XIII. Hivatali iratok I. Nagyszalonta – Nagykőrös – Budapest (1831–1865)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.). (1975). *Arany János összes művei XV. Levelezés I. (1828–1851)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.). (1982). *Arany János összes művei XVI. Levelezés II. (1852–1856)*. Akadémiai Kiadó.
- Mészáros, L. (2017). *Arany- emlékek Nagykőrösön*. Nagykőrös Város Önkormányzata.
- Milbacher, R. (2021). *Arany-metszés – Esszék, tanulmányok Arany Jánosról*. Kortárs Kiadó.
- Oláh, R. (2021a). Arany János nagykőrösi éve (1851–1860) a levelezései tükrében I. – Az előzmények története (1849–1851). *Tudásmenedzsment*, 22(1), 73–92.
- Oláh, R. (2021b). Arany János nagykőrösi éve (1851–1860) a levelezései tükrében II. – A meghívás és az érkezés éve (1851). *Tudásmenedzsment*, 22(2), 52–68.
- Oláh, R. (2022). Arany János nagykőrösi éve (1851–1860) a levelezései tükrében III. – Az első teljes kőrösi év (1852). *Tudásmenedzsment*, 23(1), 72–87.
- Oláh, R. (2023). Arany János nagykőrösi éve (1851–1860) a levelezései tükrében IV. – Az asztaltáncoltatástól a főfájásig (1853). *Tudásmenedzsment*, 24(1), 118–136.
- Reisinger, J. (2017). *Ki nekünk Arany János?* Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Oltalom Alapítvány.
- Szilágyi, M. (2017). *Mi vagyok én? – Arany János költészete*. Pesti Kalligram Kft.
- Szörényi, L. (2017). *Arany János évében – Tárcák és tanulmányok*. Nap Kiadó.
- Törös, L. (1959). *Nagykőrösre került Arany János „ünneplő pipája”*. Pest Megyei Hírlap, 29, 4.
- Törös, L. (1978). *Arany János Nagykőrösön*. Nagykőrös Város Kiadása.
- Tóth, T. (2017). *Arany Nagykőrösön*. Nagykőrös Város Önkormányzata.